

ctium Flamininum miserant, veneno sibi mortem conscivit. Philopoemen quoque, dux Achaeorum, vir maximus, a Messeniis interemptus veneno, quum ab iis bello captus esset. Coloniae Potentia, et Pisaurum, et Mutina, et Parma deductae sunt. Praeterea res adversus Celtiberos prospere gestas, et initia causasque belli Macedonici continet; cuius origo inde fluxit, quod Philippus aegre ferebat, regnum suum imminui a Romanis, et quod cogeretur, a Thracibus aliisque locis praesidia deducere.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXXIX.

Dum haec (si modo hoc anno acta sunt) Romae aguntur, consules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis velut natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum Romanis militarem disciplinam erat: nec alia provincia militem magis ad virtutem acuebat. Nam Asia, et amoenitate urbium, et copia terrestrium maritimarumque rerum, et molitia hostium regiisque opibus, ditiores, quam fortiores, exercitus faciebat. Praecipue sub imperio Cn. Manlii solute ac negligenter habiti sunt. Itaque asperius paullo iter in Thracia, et exercitatio hostis magna clade eos castigavit. In Liguribus omnia erant, quae militem excitarent: loca montana et aspera, quae et ipsis capere labor erat, et ex praecipue deicere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidiis: hostis levis, et velox, et repentinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret: oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul periculosa-

que: inops regio, quae parsimonia astringeret milites, praedae haud multum praerberet. Itaque non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo agmen extendebat: nihil, praeter arma et viros omnem spem in armis habentes, erat. Nec deerat unquam cum iis vel materia belli, vel causa; quia propter domesticam inopiam vicinos agros incursabant. Nec tamen in discrimen summae rerum pugnabatur.

II. C. Flaminius consul, cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus proeliis secundis factis, in deditionem gentem accepit, et arma ademit. Ea quia non sincera fide tradebant, quum castigarentur, relictis vicis, in montem Auginum confugerunt. Confestim secutus est consul. Ceteri effusi rursus, et pars maxima inermes, per invia et rupes deruptas praecipitantes fugerunt, qua sequi hostis non posset. Ita trans Apenninum abierunt. Qui castris se tenuerant, circumsessi expugnati sunt. Inde trans Apenninum ductae legiones. Ibi montis, quem ceperant, altitudine paullisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. Tum conquisita cum intentiore cura arma, et omnia adempta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum; qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursaverant, ut coli non posset. His quoque perdomitis, consul pacem dedit finitimis. Et, quia, a bello quieta ut esset provincia, effecerat, ne in otio militem haberet, viam a Bononia perduxit Arretium. M. Aemilius alter consul agros Ligurum vicosque, qui in campis aut vallibus erant, ipsis montes duos Balistam Suismontiumque tenentibus, deussit depopulatusque est. Deinde eos, qui in montibus erant, adortus, primo levibus proeliis fatigavit; postremo coactos in aciem descendere iusto proelio devicit: in quo et aedem Dianae vovit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus (in his et Friniates Ligures erant, quos non adierat C.

Flaminius) omnes Aemilius subegit, armaque ademit, et de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum Gallicum exercitum duxit: viamque ab Placentia, ut Flaminiae committeret, Ariminum perduxit. Proelio ultimo, quo cum Liguribus signis collatis confligit, aedem Iunoni Reginae vovit. Haec in Liguribus eo anno gesta.

III. In Gallia M. Furius praetor insontibus Cenomanis, in pace speciem belli quaerens, ademerat arma. Id Cenomani conquesti Romae apud senatum, reiectique ad consulem Aemilium, cui, ut cognosceret statueretque, senatus permiserat, magno certamine cum praetore habito, tenuerunt causam. Arma reddere Cenomanis, decedere provincia praetor iussus. Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique ex Latio frequentes convenerant, senatus datus est. His querentibus, magnam multitudinem civium suorum Romam commigrasse, et ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni praetori negotium datum est, ut eos conquereret, et, quem C. Claudio, M. Livio censoribus, postve eos censores, ipsum parentemve eius apud se censum esse, probassent socii, ut redire eo cogeret, ubi censi essent. Hac conquestione duodecim millia Latinorum domos redierunt, iam tum multitudine alienigenarum urbem onerante.

IV. Priusquam consules redirent Romam, M. Fulvius proconsul ex Aetolia rediit: isque, ad aedem Apollinis in senatu quum de rebus in Aetolia Cephaleniaque ab se gestis disseruisset, petiit a Patribus, ut aequum censerent, ob rempublicam bene ac feliciter gestam, et diis immortalibus honorem haberi iubere, et sibi triumphum decernere. M. Aburius tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Aemilii consulis adventum decerneretur, intercessurum se ostendit: *eum contradicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi mandasse, ut ea disceptatio integra*

in adventum suum servaretur. Fulvium temporis iacturam facere: senatum etiam praesente consule, quod vellet, decreturum. M. Fulvius: Si aut simultas M. Aemilii secum ignota hominibus esset, aut quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret; tamen non fuisse ferendum, absentem consulem et deorum immortalium honori obstare, et meritum debitumque triumphum morari: imperatorem, rebus egregie gestis, victoremque exercitum cum praeda ac captivis ante portas stare, donec consuli, ob hoc ipsum moranti, redire Romam libitum esset. Verum enimvero, quum sint nobilissimae sibi cum consule inimicitiae, quid ab eo quemquam posse aequi exspectare, qui per infrequentiam furtim senatusconsultum factum ad aerarium detulerit, Ambraciam non videri vi captam; quae aggere ac vineis oppugnata sit; ubi, incensis operibus, alia de integro facta sint; ubi circa muros supra subterque terram per dies quindecim pugnatum; ubi a prima luce, quum iam transcendisset muros miles, usque ad noctem diu anceps proelium tenuerit; ubi plus tria millia hostium sint caesa. Iam de deorum immortalium templis, spoliatis in capta urbe, qualem calumniam ad pontifices attulerit? Nisi Syracusarum ceterarumque captarum civitatum ornamentis urbem exornari fas fuerit, in Ambraciam unam captam non valuerit belli ius. Se et Patres conscriptos orare, et ab tribuno petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant.

V. Undique omnes, alii deprecari tribunum, alii castigare. Ti. Gracchi collegae plurimum oratio movit: *Ne suas quidem simultates pro magistratu exercere boni exempli esse: alienarum vero simultatum tribunum plebis cognitorem fieri, turpe et indignum collegii eius potestate et sacratis legibus esse. Suo quemque iudicio et homines odisse aut diligere, et res probare aut improbare debere; non pendere ex al-*

terius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, astipularique irato consuli tribunum plebei: et, quid privatim M. Aemilius mandaverit, meminisse; tribunatum sibi a populo Romano mandatum oblivisci; et mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non pro consulari regno. Ne hoc quidem cernere eum, fore, ut memoriae ac posteritati mandetur, eiusdem collegii alterum e duobus tribunis plebis suas inimicitias remississe reipublicae, alterum alienas et mandatas exercuisse. His victus castigationibus tribunus, quum templo excessisset, referente Ser. Sulpicio praetore, triumphus M. Fulvio est decretus. Is quum gratias Patribus conscriptis egisset, adiecit, Ludos magnos se Iovi Optimo Maximo eo die, quo Ambraciam cepisset, vovisse: in eam rem sibi centum pondo auri a civitatibus collatum. Petere, ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in aerario positurus esset, id aurum secerni iuberent. Senatus pontificum collegium consuli iussit, num omne id aurum in ludos consumi necessum esset? Quum pontifices negassent, ad religionem pertinere, quanta impensa in ludos fieret; senatus Fulvio, quantum impenderet, permisit, dum ne summam octoginta millium excederet. Triumphare mense Ianuario statuerat: sed quum audisset, consulem M. Aemilium, literis M. Aburii tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad impediendum triumphum Romam venientem, aegrum in via substitisse, ne plus in triumpho certaminum, quam in bello, haberet, praetulit triumphi diem. Triumphavit ante diem decimum Kalendas Ianuarias de Aetolis, et de Cephallenia. Aureae coronae, centum duodecim pondo, ante currum latae sunt: argenti pondo millia octoginta tria: auri pondo ducenta quadraginta tria: tetradrachmum Atticum centum octodecim millia: Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo: signa aenea ducenta octoginta quinque:

signa marmorea ducenta triginta: arma, tela, cetera spolia hostium, magnus numerus: ad hoc catapultae, ballistae, tormenta omnis generis: duces, aut Aetoli et Cephallenes, aut regii ab Antiocho ibi relictii, ad septem et viginti. Multos eo die, priusquam in urbem invehetur, in circo Flaminio tribunos, praefectos, equites, centuriones, Romanos sociosque, donis militaribus donavit. Militibus ex praeda videnos quinos denarios divisit, duplex centurioni, triplex equiti.

VI. Iam consularium comitiorum appetebat tempus; quibus quia M. Aemilius, cuius sortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminus Romam venit. Ab eo creati consules Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Praetores inde facti T. Maenius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quinctius Crispinus. Extremo anni, magistratibus iam creatis, ante diem tertium Nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam incolunt, triumphavit. Serius ei triumphandi causa fuit, ne, Q. Terentio Culleone praetore, causam lege Petillia diceret, et incendio alieni iudicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret; eo infensioribus in se, quam in illum, iudicibus, quod disciplinam militarem, severe ab eo conservatam, successorem ipsum omni genere licentiae corrupisse fama attulerat. Neque ea sola infamiae erant, quae in provincia procul ab oculis facta narrabantur: sed ea etiam magis, quae in militibus eius quotidie conspiciebantur. Luxuriae enim peregrinae origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est. Ii primum lectos aeratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas, et alia textilia, et, quae tum magnificae suppellectilis habebantur, monopodia et abacos Romam advexerunt. Tunc psaltriae sambucistriaeque, et convivalia ludionum oblectamenta addita epulis: epulae quoque ipsae et cura et sumptu

maiore apparari coeptae: tum coquus, vilissimum antiquis mancipium et aestimatione et usu, in pretio esse; et, quod ministerium fuerat, ars haberi coepta. Vix tamen illa, quae tum conspiciebantur, semina erant futurae luxuriae.

VII. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas, ducenta duodecim pondo: argenti pondo ducenta viginti millia: auri pondo duo millia centum tria: tetradrachmum Atticum centum viginti septem millia: cistophorum ducenta quinquaginta: Philippeorum aureorum nummorum sexdecim millia trecentos viginti: et arma spoliaque multa Gallica, carpentis transvecta. Duces hostium duo et quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni; et stipendium duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum, donati militaribus donis, currum secuti sunt. Carminaque a militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret, in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici; triumphum esse militari magis favore, quam populari, celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt: quibus annitentibus senatusconsultum factum est, *Ut ex pecunia, quae in triumpho translata esset, stipendium, collatum a populo in publicum, quod eius solutum antea non esset, solveretur.* Vicens quinos et semisses in millia aeris quaestores urbani cum fide et cura solverunt. Per idem tempus tribuni militum duo ex duabus Hispaniis cum literis C. Atinii et L. Manlii, qui eas provincias obtinebant venerunt. Ex iis literis cognitum est, Celtiberos Lusitanosque in armis esse, et sociorum agros populari. De ea re consultationem integram senatus ad novos magistratus reiecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollen-

tiae procidit, atque id deiecit. Ea religione moti Patres, et diem unum adiiciendum ludorum celebritati censuerunt, et signa duo pro uno reponenda, et novum auratum faciendum. Et plebei ludi ab aedilibus C. Sempronio Blaeso et M. Furio Lusco diem unum instaurati sunt.

VIII. Insequens annus Sp. Postumium Albinum et Q. Marcium Philippum consules ab exercitu bellicorumque et provinciarum cura ad intestinae coniurationis vindictam avertit. Praetores provincias sortiti sunt, T. Maenius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives et peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quinctius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem. Consulibus ambobus quaestio de clandestinis coniurationibus decreta est. Graecus ignobilis in Etruriam primum venit nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens invexit, sacrificulus et vates: nec is, qui aperta religione, propalam et quaestum et disciplinam profitendo, animos horrore imbueret, sed occultorum et nocturnorum antistes sacrorum. Initia erant, quae primo paucis tradita sunt: deinde vulgari coepta sunt per viros mulieresque. Additae voluptates religioni vini et epularum, quo plurimum animi illicerentur. Quum vinum animos, et nox et mixti feminis mares, aetatis tenerae maioribus, discrimen omne pudoris exstinxissent; corruptelae primum omnis generis fieri coepta, quum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxae, stupra promiscua ingenuorum feminarumque, erant: sed falsi testes, falsa signa testamentaque et indicia ex eadem officina exhibant. Venena indidem intestinaeque caedes: ita ut ne corpora quidem interdum ad sepulturam exstarent. Multa

dolo, pleraque per vim audebantur. Occulebat vim, quod prae ululatus, tympanorumque et cymbalorum strepitu, nulla vox quiritantium inter stupra et caedes exaudiri poterat.

IX. Huius mali labes ex Etruria Romam, velut contagione morbi, penetravit. Primo urbis magnitudo capacior patientiorque talium malorum ea celavit: tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem pervenit. P. Aebutius, cuius pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, sub tutela Duroniae matris et vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. Et mater dedita viro erat; et vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset, aut tolli pupillum, aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. Via una corruptelae Bacchanalia erant. Mater adolescentulum appellat, *Se pro aegro eo vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam: damnatam voti, deum benignitate, exsolvere id velle. Decem dierum castimonia opus esse: decimo die coenatum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam.* Scortum nobile libertina Hispala Fecenia, non digna quaestu, cui ancillula assuerat, etiam postquam manumissa erat, eodem se genere tuebatur. Huic consuetudo iuxta vicinitatem cum Aebutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famae damnosa: ultro enim amatus appetitusque erat: et, maligne omnia praebentibus suis, meretriculae munificentia sustinebatur. Quin eo processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore a tribunis et praetore petito, quum testamentum faceret, unum Aebutium institueret heredem.

X. Haec amoris pignora quum essent, nec quicquam secretum alter ab altero haberent, per iocum adolescens vetat eam mirari, si per aliquot noctes

secubisset. *Religionis se causa, ut voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle.* Id ubi mulier audivit, perturbata, *Dii meliora!* inquit: *mori et sibi et illi satius esse, quam id faceret; et in caput eorum detestari minas periculaque, qui id suasissent.* Admiratus quum verba, tum perturbationem tantam adolescens, *Parcere execrationibus iubet: matrem id sibi, assentiente vitrico, imperasse.* Vitricus ergo, inquit, *tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem, vitamque tuam perditum ire hoc facto properat.* Eo magis mirabundo, quaerentique quid rei esset, pacem veniamque precata deorum dearumque, si, coacta caritate eius, silenda enuntiasset, *Ancillam se, ait, dominae comitem id sacrarium intrasse, liberam nunquam eo accessisse.* *Scire corruptelarum omnis generis eam officinam esse: et iam biennio constare neminem initiatum ibi maiorem annis viginti.* *Ut quisque introductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus: eos deducere in locum, qui circumsonet ululatibus, cantuque symphoniae, et cymbalorum et tympanorum pulsu, ne vox quiritantis, quum per vim stuprum inferatur, exaudiri possit.* Orare deinde atque obsecrare, ut eam rem quocumque discuteret modo: nec se eo praecipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda essent. Neque ante dimisit eum, quam fidem dedit adolescens, ab his sacris se temperaturum.

XI. Postquam domum venit, et mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps ceteris, quae ad sacra pertinerent, faciendum esset; negat, eorum se quicquam facturum, nec initiari sibi in animo esse. Aderat sermoni vitricus. Confestim mulier exclamat, *Hispalae concubitu carere eum decem noctes non posse: illius excetrae delinimentis et venenis imbutum, nec parentis, nec vitrici, nec deorum verecundiam habere.* Iurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum

quattuor eum servis domo exegerunt. Adolescens inde ad Aebutiam se amitam contulit, causamque ei, cur esset a matre eiectus, narravit: deinde ex auctoritate eius postero die ad consulem Postumium, arbitris remotis, rem detulit. Consul post diem tertium ad se iussum redire dimisit: ipse Sulpiciam, gravem feminam, socrum suam, percunctatus est, *Ecquam anum Aebutiam ex Aventino nosset? Quum eam nosse, probam, et antiqui moris feminam,* respondisset; *Opus esse sibi ea conventa dixit: mitteret nuntium ad eam, ut veniret.* Aebutia accita ad Sulpiciam venit: et consul paullo post, velut forte intervenisset, sermonem de Aebutio fratris eius filio infert. Lacrimae mulieri abortae, et miserari casum adolescentis coepit, qui spoliatus fortunis, a quibus minime oporteret, apud se tunc esset, eiectus a matre, quod probus adolescens (dii propitii essent) obscoenis, ut fama esset, sacris initiari nollet.

XII. Satis de Aebutio exploratum ratus consul, non vanum auctorem esse, dimissa Aebutia, socrum rogat, ut Hispalam, indidem ex Aventino libertinam, non ignotam vicinia, arcesseret ad sese: eam quoque esse quae percunctari vellet. Ad cuius nuntium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem et gravem feminam ignara causae arcesseretur: postquam lictores in vestibulo turbamque consularem et consulem ipsum conspexit, prope exanimata est. In interiori partem aedium abductam socru adhibita consul, *Si vera dicere inducere in animum posset, negat, perturbari debere. Fidem vel a Sulpicia, tali femina, vel ab se acciperet. Expromeret sibi, quae in luco Stimulae Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri.* Hoc ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, ut diu hiscere non posset: tandem confirmata, *puellam admodum se ancillam iniciatam cum domina,* ait: *aliquot annis, ex quo*

manumissa sit, nihil, quid ibi fiat, scire. Iam id ipsum consul laudare, quum initiatam se non infitiaretur; sed et cetera eadem fide expromeret. Neganti, ultra quicquam scire, Non eandem, dicere, si coarguatur ab alio, ac per se fatenti, veniam aut gratiam fore: eum sibi omnia exposuisse, qui ab illa audisset.

XIII. Mulier, haud dubie, id quod erat, Aebutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciae proci- dit, et eam primo orare coepit, *Ne mulieris libertinae cum amatore sermonem in rem non seriam modo, sed capitalem etiam, verti vellet: se terrendi eius causa, non quo sciret quicquam, ea locutam esse. Hic Postu- mius accensus ira, Tum quoque, ait, eam cum Aebutio se amatore cavillari credere, non in domo gravissimae feminae et cum consule loqui: et Sulpicia attollere paventem; simul illam adhortari, simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Aebutii, qui optimi in eo ipso meriti talem gra- tiam retulisset, Magnum sibi metum deorum, quorum occulta initia enuntiaret, maiorem multo, dixit, homi- num esse, qui se indicem manibus suis discerpturi es- sent. Itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, ut se extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitae degere tuto posset. Bono animo esse iubere eam consul, et, sibi curae fore, dicere, ut Romae tuto ha- bitaret. Tum Hispala originem sacrorum expromit. Primo sacrarium id feminarum fuisse, nec quemquam virum eo admitti solitum. Tres in anno statos dies habuisse, quibus interdum Bacchis initiarentur. Sa- cerdotes in vicem matronas creari solitas. Pacullam Anniam Campanam sacerdotem omnia, tanquam deum monitu, immutasse. Nam et viros eam primam suos filios initiasse, Minium et Herennium Cerrinios: et nocturnum sacrum e diurno, et pro tribus in anno die- bus quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse. Ex quo in promiscuo sacra sint, et permixti viri fe-*

minis, et noctis licentia accesserit, nihil ibi facinoris, nihil flagitii praetermissum. Plura virorum interesse, quam feminarum, esse stupra. Si qui minus patientes dedecoris sint, et pigriores ad facinus, pro victimis immolari: nihil nefas ducere, hanc summam inter eos religionem esse. Viros, velut mente capta, cum iactatione fanatica corporis vaticinari; matronas Baccharum habitu crinibus sparsis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim, demissasque in aquam faces, quia vivum sulphur cum calce insit, integra flamma efferre. Raptos a diis homines dici, quos machinae illigatos ex conspectu in abditos specus abripiant: eos esse, qui aut coniurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum iam prope populum esse: in his nobiles quosdam viros feminasque. Biennio proximo institutum esse, ne quis maior viginti annis initiaretur: captari aetates et erroris et stupri patientes.

XIV. Peracto indicio, advoluta rursus genibus preces easdem, ut se ablegaret, repetivit. Consul rogat socrum, ut aliquam partem aedium vacuam faceret, quo Hispala immigraret. Coenaculum super aedes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in aedes verso. Res omnes Feceniae ex templo translatae, et familia arcessita: et Aebutius migrare ad consulis clientem iussus. Ita quum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert, omnibus ordine expositis, quae delata primo, quae deinde ab se inquisita forent. Patres pavor ingens cepit, quum publico nomine, ne quid eae coniurationes coetusque nocturni fraudis occultae aut periculi importarent, tum privatim suorum quisque vicem, ne quis affinis ei noxae esset. Censuit autem senatus, gratias consuli agendas, quod eam rem et cum singulari cura, et sine ullo tumultu investigasset. Quaestionem deinde de Bacchanalibus sacrisque no-

cturnis extra ordinem consulibus mandant: indicibus, Aebutio ac Feceniae, ne fraudi ea res sit, curare, et alios indices praemiis invitare iubent. Sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu feminae essent, non Romae modo, sed per omnia fora et conciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent. Edici praeterea in urbe Roma, et per totam Italiam edicta mitti, *Ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse causa sacrorum velit, neu quid talis rei divinae fecisse.* Ante omnia, ut quaestio de his habeatur, qui coierint, coniuraverintve, quo stuprum flagitiumve inferretur. Haec senatus decrevit. Consules aedilibus curulibus imperarunt, ut sacerdotes eius sacri omnes conquirent, comprehensosque libero conclavi ad quaestionem servarent; aediles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent. Triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilias disponerent per urbem, servarentque, ne qui nocturni coetus fierent; utque ab incendiis caveretur, adiutores triumviris quinqueviri uti cis Tiberim suae quisque regionis aedificiis praeesent.

XV. Ad haec officia dimissis magistratibus, consules in Rostra escenderunt; et, concione advocata, quum solenne carmen precationis, quod praefari, priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregisset consul, ita coepit: *Nulli unquam concioni, Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria, haec sollennis deorum comprecatio fuit; quae vos admoneret, hos esse deos, quos colere, venerari, precarique maiores vestri instituissent: non illos, qui pravis et externis religionibus captas mentes, velut furialibus stimulis, ad omne scelus et ad omnem libidinem agerent. Equidem, nec quid taceam, nec quatenus proloquar, invenio: si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiae dem; si omnia nuda vero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor. Quicquid dixerò, minus,*

quam pro atrocitate et magnitudine rei, dictum scitote esse. Ut ad cavendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota iam pridem Italia, et nunc per urbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse vos, sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo; ceterum, quae ea res sit, ignorare: alios deorum aliquem cultum, alios concessum ludum et lasciviam esse credere, et, qualecunque sit, ad paucos pertinere. Quod ad multitudinem eorum attinet, si dixerem, multa millia hominum esse, illico necesse est, exterremini; nisi adiunxero, qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est, et is fons mali huiusce fuit: deinde simillimi feminis mares, stuprati et constupratores, fanatici vigiles; vino, strepitibus clamoribusque nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires coniuratio, ceterum incrementum ingens virium habet, quod in dies plures fiunt. Maiores vestri, ne vos quidem, nisi quum aut, vexillo in arce posito, comitiorum causa exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, forte temere coire voluerunt: et, ubicunque multitudo esset, ibi et legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. Quales primum nocturnos coetus, deinde promiscuos mulierum ac virorum, esse creditis? Si, quibus aetatibus initientur mares, sciatis, non misereat vos eorum solum, sed etiam pudeat. Hoc sacramento initiatos iuvenes milites faciendos censetis, Quirites? iis ex obsceno sacrario eductis arma committenda? hi, cooperti stupris suis alienisque, pro pudicitia coniugum ac liberorum vestrorum ferro decernent?

XVI. Minus tamen esset, si flagitiis tantum effeminati forent, (ipsorum id magna ex parte dedecus erat) a facinoribus manus, mentem a fraudibus abstinuissent. Nunquam tantum malum in republica fuit,

nec ad plures, nec ad plura pertinens. Quicquid his annis libidine, quicquid fraude, quicquid scelere peccatum est, ex illo uno sacrario scitote ortum esse. Necdum omnia, in quae coniuraverunt, edita facinora habent. Adhuc privatis noxiis, quia nondum ad rempublicam opprimendam satis virium est, coniuratio sese impia tenet. Crescit et serpit quotidie malum. Iam maius est, quam ut capere id privata fortuna possit: ad summam rempublicam spectat. Nisi praecavetis, Quirites, iam huic diurnae, legitime ab consule vocatae, par nocturna concio esse poterit. Nunc illi vos singuli universos concionantes timent: iam, ubi vos dilapsi domos et in rura vestra eritis, illi coierint, consultabunt de sua salute simul ac vestra pernicie; tum singulis vobis universi timendi erunt. Optare igitur unusquisque vestrum debet, ut bona mens suis omnibus fuerit. Si quem libido, si furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus in omne flagitium et facinus coniuravit, non suum iudicet esse. Ne quis etiam errore labatur vestrum quoque, non sum securus. Nihil enim in speciem fallacius est, quam prava religio. Ubi deorum numen praetenditur sceleribus, subit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini iuris aliquid immixtum violemus. Haec vos religione innumerabilia decreta pontificum, senatusconsulta, haruspicum denique responsa liberant. Quoties hoc patrum avorumque aetate negotium est magistratibus datum, ut sacra externa fieri vetarent, sacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent, vaticinos libros conquirerent comburerentque, omnem disciplinam sacrificandi, praeterquam more Romano, abolerent? Iudicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique iuris, nihil aequae dissolvendae religionis esse, quam ubi non patrio, sed externo ritu sacrificaretur. Haec vobis praedicenda ratus sum, ne qua superstitio agitare animos vestros, quum demo-

lientes nos Bacchanalia discutientesque nefarios coetus cerneretis. Omnia, diis propitiis volentibusque, ea faciemus: qui, quia suum numen sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt: nec patefieri, ut impunita essent, sed ut vindicarentur et opprimerentur, voluerunt. Senatus quaestionem extra ordinem de ea re mihi collegaeque meo mandavit: nos, quae ipsis nobis agenda sunt, impigre exsequemur. Vigiliarum nocturnarum curam per urbem minoribus magistratibus mandavimus. Vos quoque, aequum est, quae vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur, impigre praestare, et dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur.

XVII. Recitari deinde senatusconsulta iusserunt, indicique praemium proposuerunt, si quis quem ad se deduxisset, nomenve absentis detulisset. Qui nominatus profugisset, diem certam se finituros; ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur. Si quis eorum, qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei laxiorem diem daturus, si venire ad causam dicendam vellet. Edixerunt deinde, ne quis quid fugae causa vendidisset, neve emisisset vellet: ne quis reciperet, celaret, ope ulla iuvaret fugientes. Concione dimissa, terror magnus urbe tota fuit: nec moenibus se tantum urbis aut finibus Romanis continuit; sed passim per totam Italiam, literis hospitem de senatusconsulto, et concione, et edicto consulum acceptis, trepidari coeptum est. Multi ea nocte, quae diem insecuta est, quo in concione res palam facta est, custodiis circa portas positis, fugientes a triumviris comprehensi et reducti sunt: multorum nomina delata. Quidam ex iis, viri feminaeque, mortem sibi consciverunt. Coniurasse supra septem millia virorum ac mulierum dicebantur. Capita autem coniurationis constabat esse, M. et C. Atinios de plebe

Romana, et Faliscum L. Opiternium, et Minium Cerinium Campanum: ab his omnia facinora et flagitia orta: eos maximos sacerdotes conditoresque eius sacri esse. Data opera est, ut primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad consules, fassique de se, nullam moram iudicio fecerunt.

XVIII. Ceterum tanta fuga ex urbe facta erat, ut, quia multis actiones et res peribant, cogentur praetores T. Maenius et M. Licinius per senatum res in diem trigesimum differre, donec quaestiones a consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romae non respondebant, nec inveniebantur, quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibique quaerere et iudicia exercere. Qui tantum initiati erant, et ex carmine sacro, praeunte verba sacerdote, preces fecerant, in quibus nefanda coniuratio in omne facinus ac libidinem continebatur, nec earum rerum ullam, in quas iureiurando obligati erant, in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant: qui stupris aut caedibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis adulterinis, subiunctione testamentorum, fraudibus aliis contaminati, eos capitali poena afficiebant. Plures necati, quam in vincula coniecti sunt. Magna vis in utraque causa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in eas. Si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animadvertebatur. Datum deinde consulibus negotium est, ut omnia Bacchanalia Romae primum, deinde per totam Italiam, diruerent; extra quam si qua ibi vetusta ara aut signum consecratum esset. In reliquum deinde senatusconsulto cautum est, *Ne qua Bacchanalia Romae, neve in Italia essent. Si quis tale sacrum solenne et necessarium duceret, nec sine religione et piaculo se id omittere posse, apud praetorem urbanum profiterere-*

tur, praetor senatum consuleret. Si ei permissum esset, quum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset.

XIX. Aliud deinde huic coniunctum, referente Q. Marcio consule, senatusconsultum factum est, *Ut de iis, quos pro indicibus consules habuissent, integra res ad senatum referretur, quum Sp. Postumius, quaestionibus perfectis, Romam redisset.* Minium Cernium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt, magistratibusque Ardeatum praedicendum, ut intentiore eum custodia asservarent; non solum ne effugeret, sed ne mortis consciscendae locum haberet. Sp. Postumius aliquanto post Romam venit. Eo referente, de P. Aebutii et Hispalae Feceniae praemio, quod eorum opera indicata Bacchanalia essent, senatusconsultum factum est, *Ut singulis his centena millia aeris quaestores urbani ex aerario darent. Utique consul cum tribunis plebis ageret, ut ad plebem primo quoque tempore ferrent, ut P. Aebutio emerita stipendia essent, ne invitus militaret, neve censor ei equum publicum assignaret. Utique Feceniae Hispalae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset. Utique ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei, qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiaeve esset. Utique consules praetoresque, qui nunc essent, quive postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri iniuriae fieret, utique tuto esset. Id senatum velle, et aequum censere, ut ita fieret.* Ea omnia lata ad plebem, factaque sunt ex senatusconsulto; et de ceterorum indicum impunitate praemiisque consulibus permissum est.

XX. Et iam Q. Marcius, quaestionibus suae regionis perfectis, in Ligures provinciam proficisci parabat; tribus millibus peditum Romanorum, centum

quinquaginta equitibus, et quinque millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque et collegae decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius et M. Aemilius consules habuerunt. Duas praeterea legiones novas ex senatusconsulto scribere iussi sunt: et viginti millia peditum sociis et nomini Latino imperarunt, et equites mille trecentos, et tria millia peditum Romanorum, ducentos equites. Totum hunc exercitum, praeter legiones, in supplementum Hispaniensis exercitus duci placebat. Itaque consules dum ipsi quaestionibus impediabantur, T. Maenium delectui habendo praefecerunt. Perfectis quaestionibus, prior Q. Marcius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus in abditos saltus, quae latebrae receptaculaque semper illis fuerant, persequitur; in praeoccupatis angustiis, loco iniquo est circumventus. Quattuor millia militum amissa; et legionis secundae signa tria, undecim vexilla socium Latini nominis in potestatem hostium venerunt, et arma multa, quae, quia impedimento fugientibus per silvestres semitas erant, passim iactabantur. Prius sequendi Ligures finem, quam fugae Romani, fecerunt. Consul, ubi primum ex hostium agro evasit, ne quantum deminutae copiae forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimisit. Non tamen obliterare famam rei male gestae potuit: nam saltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius est appellatus.

XXI. Sub hunc nuntium ex Ligustinis vulgatum literae, ex Hispania mixtam gaudio tristitiam afferentes, recitatae sunt. C. Atinius, qui biennio ante praetor in eam provinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnavit. Ad sex millia hostium sunt caesa: ceteri fusi, castrisque exuti. Ad oppidum deinde Astam oppugnand-

dum legiones ducit. Id quoque haud multo maiore certamine cepit, quam castra: sed, dum incautius subit muros, ictus ex vulnere post dies paucos moritur. Literis de morte propraetoris recitatis, senatus censuit mittendum, qui ad Lunae portum C. Calpurnium praetorem consequeretur; nuntiaretque, senatum aequum censere, ne sine imperio provincia esset, maturare eum proficisci. Quarto die, qui missus erat, Lunam venit: paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo C. Atinius, in provinciam ierat, cum Celtiberis acie confligit. Incerta victoria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima moverunt: Romanis et suos sepeliendi, et spolia legendi ex hostibus potestas facta est. Paucos post dies, maiore coacto exercitu, Celtiberi ad Calagurim oppidum ultro lacesiverunt proelio Romanos. Nihil traditur, quae causa numero aucto infirmiores eos fecerit. Superati proelio sunt. Ad duodecim millia hominum caesa, plus duo capta: et castris Romanus potitus: et, nisi successor adventu suo inhibuisset impetum victoris, subacti Celtiberi forent. Novi praetores ambo exercitus in hiberna deduxerunt.

XXII. Per eos dies, quibus haec ex Hispania nuntiata sunt, Iudi Taurii per biduum facti religionis causa. Per dies decem apparatus deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Aetolico bello, fecit. Multi artifices ex Graecia venerunt honoris eius causa. Athletarum quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, et venatio data leonum et pantherarum; et prope huius saeculi copia ac varietate ludicrum celebratum est. Novendiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesque coelestes multifariam orti adussisse complurium levi afflatu vestimenta maxime dicebantur

Addita et unum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quod aedes Opis in Capitolio de coelo tacta erat. Hostiis maioribus consules procurarunt, urbemque lustraverunt. Sub idem tempus et ex Umbria nuntiatum est, semimarem duodecim ferme annos natum inventum. Id prodigium abominantes, arceri Romano agro necarique quam primum iusserunt. Eodem anno Galli Transalpini, transgressi in Venetiam sine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis, de ea re trans Alpes missis, responsum est, *Neque profectos ex auctoritate gentis eos, nec, quid in Italia facerent, se scire.* L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibusque per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem et bona vendita missum in Asiam, ad dirimenda inter Antiochum et Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor: tum collatas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices: et, quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationem demum in senatu actum.

XXIII. Quum iam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius, quaestionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. Creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die praetores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stello, C. Atilius Serranus, L. Postumius Tempsanus, M. Claudius Marcellinus. Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renuntiaverat, peragrante se propter quaestiones utrumque litus Italiae desertas colonias, Sipontum supero, Buxentum infero mari, invenisse; triumviri ad colonos eo scribendos ex senatusconsulto ab T.

Maenio praetore urbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Baebius Tamphilus. Cum Perseo rege et Macedonibus bellum, quod imminabat, non unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causas cepit. Inchoata initia a Philippo sunt: et is ipse, si diutius vixisset, id bellum gessisset. Una eum res, quum victo leges imponerentur, maxime angebat; quod, qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos ius saevienti ademptum ei ab senatu erat: quum, quia rem integram Quinctius in conditionibus pacis distulerat, non desperasset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, divisis partibus, quum per eosdem dies consul Acilius Heracliam, Philippus Lamiam oppugnasset; capta Heraclia, quia iussus abscedere a moenibus Lamiae erat, Romanisque oppidum deditum est, aegre eam rem tulerat. Permulsit iram eius consul, quod, ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fuga Aetoli contulerant, Philippo permisit, ut Athamaniae et Arynandro bellum inferret; et urbes, quas Thesalis Aetoli ademerant, regno adieceret. Haud magno certamine et Arynandrum Athamania expulerat, et urbes aliquot receperat. Demetriadem quoque, urbem validam et ad omnia opportunam, et Magnetum gentem suae ditionis fecit. Inde et in Thracia quasdam urbes, novae atque insuetae libertatis vitio, seditionibus principum turbatas, partibus, quae domestico certamine vincerentur, adiungendo sese, cepit.

XXIV. His sedata in praesentia regis ira in Romanos est. Nunquam tamen remisit animum a colligendis in pace viribus, quibus, quandoque data fortuna esset, ad bellum uteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum portoriisque maritimis auxit; sed metalla etiam et vetera intermissa reco-luit, et nova multis locis instituit. Ut vero antiquam

multitudinem hominum, quae belli cladibus amissa erat, restitueret; non subolem tantum stirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat, quietusque aliquamdiu a bellis, omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde causae, quae de integro iram moverent in Romanos. Thessalorum et Perrhaeborum querelae de urbibus suis ab eo possessis, et legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditaerant, ut eas non negligi satis appareret. Maxime moverat senatum, quod iam Aeni et Maroneae affectari possessionem audierant; minus Thessalos curabant. Athamanes quoque venerunt legati, non partis amissae, non finium iacturam querentes, sed totam Athamaniam sub ius iudiciumque regis venisse. Et Maronitarum exsules; (erant pulsi, quia libertatis causam defendissent ab regio praesidio) ii non Maroneam modo, sed etiam Aenum in potestate nuntiabant Philippi esse. Venerant et a Philippo legati ad purganda ea: qui nihil, nisi permissu Romanorum imperatorum, factum affirmabant. *Civitates Thessalorum, et Perrhaeborum, et Magnetum, et cum Amynandro Athamanum gentem, in eadem causa, qua Aetolos, fuisse. Antiocho rege pulso, occupatum oppugnandis Aetolicis urbibus consulem ad recipiendas eas civitates Philippum misisse: armis subactos parere.* Senatus, ne quid absente rege statueret, legatos ad eas controversias disceptandas misit, Q. Caecilium Metellum, M. Baebium Tamphilum, Ti. Sempronium: quorum sub adventum ad Thessalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est.

XXV. Ibi quum Romani legati disceptatorum loco, Thessali Perrhaebique et Athamanes haud dubii

accusatores, Philippus ad audienda crimina tanquam reus, consedissent; pro ingenio quisque eorum, qui principes legationum erant, et gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusve egerunt. In controversiam autem veniebant, Philippopolis, Tricca, Phaloria, et Eurymenae, et cetera circa eas oppida; utrum Thessalorum iuris, quum vi ademptae possessaeque ab Aetolis forent, (nam Philippum Aetolis ademisse eas constabat) an Aetolica antiquitus ea oppida fuissent. *Ita enim Acilium regi concessisse, si Aetolorum fuissent, et si voluntate, non si vi atque armis coacti, cum Aetolis essent.* Eiusdem formulae disceptatio de Perrhaeborum Magnetumque oppidis fuit. Omnium enim iura possidendo per occasiones Aetoli miscuerant. Ad haec, quae disceptationis erant, querelae Thessalorum adiectae, *quod ea oppida, si iam redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset.* Nam, praeter belli casibus amissos, quingentos principes inventus in Macedoniam abduxisse, et opera eorum in servilibus abuti ministeriis: et, quae reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium fuisse, quondam Thessalis quaestuosum et frugiferum. Ibi navibus onerariis comparatis, regem, quae praeter Thebas Demetriadem cursum dirigerent, negotiationem maritimam omnem eo avertisse. Iam ne a legatis quidem, qui iure gentium sancti sint, violandis abstinere: insidias positas euntibus ad T. Quinctium. Itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos coniectos, ut non in civitatibus suis, non in communibus gentis conciliis, quisquam hiscere audeat. Procul enim abesse libertatis auctores Romanos: lateri adhaerere gravem dominum, prohibentem uti beneficiis populi Romani. Quid autem, si vox libera non sit, liberum esse? Nunc se fiducia et praesidio legatorum ingemiscere magis, quam loqui. Nisi provideant aliquid Romani, quo et

Graecis Macedoniam accolentibus metus, et audacia Philippi minuatur, nequicquam et illum victum, et se liberatos esse. Ut equum tenacem, non parentem frenis asperioribus castigandum esse. Haec acerbe postremi: quum priores leniter permulsissent iram eius, petentes, Ut ignosceret pro libertate loquentibus; et ut, deposita domini acerbitate, assuesceret socium atque amicum sese praestare; et imitaretur populum Romanum, qui caritate, quam metu, adiungere sibi socios mallet. Thessalis auditis, Perrhaebi Gonnocondylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat, Perrhaebiae fuisse, et ut sibi restitueretur, agebant. Et de Malloea et Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, et castella Athenaeum et Poetneum.

XXVI. Philippus, ut accusatoris potius, quam rei, speciem haberet, et ipse a querelis orsus, *Mene-laidem in Dolopia, quae regni sui fuisset, Thessalos vi atque armis expugnasse, questus est: item Petram in Pieria ab iisdem Thessalis Perrhaebisque captam. Xynias quidem, haud dubie Aetolicum oppidum, sibi eos contribuisse; et Paracheloida, quae sub Athamania esset, nullo iure Thessalorum formulae factam. Nam quae sibi crimina obiciantur, de insidiis legatorum, et maritimis portibus frequentatis aut desertis; alterum deridiculum esse, se reddere rationem, quos portus mercatores aut nautici petant; alterum mores suos respuere. Tot annos esse, per quos nunquam cessaverint legati, nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina de se deferre. Quem unquam verbo violatum esse? Semel ad Quinctium euntibus insidias dici factas: sed, quid iis acciderit, non adiici. Quaerentium, quod falso obiciant, quum veri nihil habeant, ea crimina esse. Insolenter et immodice abuti Thessalos indulgentia populi Romani, velut ex diutina siti nimis avide meram haurientes li-*

bertatem. Itaque, servorum modo praeter spem repente manumissorum, licentiam vocis et linguae experiri, et iactare sese insectatione et conviciis dominorum. Elatus deinde ira adiecit, Nondum omnium dierum solem occidisse. Id minaciter dictum, non Thessali modo in sese, sed etiam Romani acceperunt: et quum fremitus post eam vocem ortus, et tandem sedatus esset, Perrhaeborum inde Athamanumque legatis respondit, Eandem, de quibus illi agant, civitatum causam esse: consulem Acilium et Romanos sibi dedisse eas, quum hostium essent. Si suum munus, qui dedissent, adimere velint, scire se, cedendum esse: sed meliori ac fideliori amico, in gratiam levium et inutilium sociorum, iniuriam eos esse facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam, quam libertatis: praesertim apud eos, qui male utendo eam corrupturi sint. Causa cognita, pronuntiaverunt legati, Placere, deduci praesidia Macedonum ex iis urbibus, et antiquis Macedoniae terminis regnum finire. De iniuriis, quas ultro citroque illatas querantur, quo modo inter eas gentes et Macedonas disceptetur, formulam iuris exsequendi constituendam esse.

XXVII. Inde, graviter offenso rege, Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciae urbibus proficiunt. Ibi legati Eumenis: *Si liberam esse Aenum et Maroneam velint Romani, nihil sui pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneant, re, non verbo, eos liberos relinquant, nec suum munus intercipi ab alio patiantur. Sin autem minor cura sit civitatum in Thracia positarum, multo verius esse, quae sub Antiocho fuerint, praemia belli Eumenem, quam Philippum, habere; vel pro patris Attali meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit populus Romanus: vel suis, quod Antiochi bello terra marique laboribus periculisque omnibus interfuerit. Habere eum praeterea decem legatorum in eam rem praeiudicium; qui*

quum Chersonesum Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Aenum profecto dedisse, quae ipsa propinquitate regionis velut appendices maioris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut iure imperii, quum tam procul a finibus Macedoniae absint, civitatibus his praesidia imposuisse? Vocari Maronitas iuberent: ab iis certiora omnia de statu civitatum earum scituros. Legati Maronitarum vocati, Non uno loco tantum urbis praesidium regium esse, sicut in aliis civitatibus, dixerunt, sed pluribus simul, et plenam Macedonum Maroneam esse. Itaque dominari assentatores regios: his solis loqui et in senatu et in concionibus licere: eos omnes honores et capere ipsos, et dare aliis. Optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura sit, aut exulare pulsos patria, aut inhonoratos et deterioribus obnoxios silere. De iure etiam finium pauca adiecerunt: Q. Fabium Labeonem, quum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem viam regiam, quae ad Thraciae Paroreiam subeat, nusquam ad mare declinantem. Philippum novam postea deflexisse viam, qua Maronitarum urbes agrosque amplectatur.

XXVIII. Ad ea Philippus longe aliam, quam adversus Thessalos Perrhaebosque nuper, ingressus disserendi viam, Non cum Maronitis, inquit, mihi aut cum Eumene disceptatio est; sed iam vobiscum, Romani; a quibus nihil aequi me impetrare iam diu animadverto. Civitates Macedonum, quae a me inter indutias defecerant, reddi mihi aequum censebam; non quia magna accessio ea regni futura esset, (sunt enim et parva oppida, et in finibus extremis posita) sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum pertinebat. Negatum est mihi. Bello Aetolico Lamiam oppugnare iussus a consule M. Acilio, quum diu fatigatus ibi proeliis operibusque essem, transcenden

tem me iam muros a capta prope urbe revocavit consul, et abducere copias inde coegit. Ad huius solatium iniuriae permissum est, ut Thessaliae Perrhaebiaeque et Athamanum reciperem quaedam castella magis, quam urbes. Ea quoque ipsa vos mihi, Q. Caecili, paucos ante dies ademistis. Pro non dubio paullo ante, si diis placet, legati Eumenis sumebant, quae Antiochi fuerunt, Eumenem aequius esse, quam me, habere. Id ego aliter longe iudico esse. Eumenes enim, non nisi vicissent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo non potuit. Itaque ille vestrum meritum habet, non vos illius: mei autem regni, tantum aberat, ut ulla pars in discrimine fuerit, ut tria millia talentum, et quinquaginta tectas naves, et omnes Graeciae civitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro Antiochum in mercedem societatis sim aspernatus, hostemque ei me esse prius etiam, quam M. Acilius exercitum in Graeciam traiceret, prae me tuli: et cum eo consule belli partem, quamcunque mihi delegavit, gessi. Et insequenti consuli L. Scipioni, quum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam munivi, pontes feci, commeatus praebui: nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam etiam, ubi inter cetera pax quoque praestanda a barbaris erat. Pro hoc studio meo erga vos, ne dicam merito, utrum adicere vos, Romani, aliquid, et amplificare et augere regnum meum munificentia vestra oportebat, an, quae haberem aut meo iure, aut beneficio vestro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonum civitates, quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes, tanquam ad Antiochum, ad spoliandum me venit, et, si diis placet, decem legatorum decretum calumniosissimae praetendit; quo maxime et refelli et coargui potest. Disertissime enim planissimeque in eo scriptum est, Chersonesum et Lysimachiam Eumeni dari.

Ubi tandem Aenus, et Maronea, et Thraciae civitates ascriptae sunt? quod ab illis ne postulare quidem est ausus, id apud vos, tanquam ab illis impetraverit, obtinebit? Quo in numero me apud vos esse velitis, refert. Si tanquam inimicum et hostem insectari propositum est, pergite, ut coepistis facere. Sin aliquis respectus est mei, ut socii atque amici regis, deprecor, ne me tanta iniuria dignum iudicetis.

XXIX. Movit aliquantum oratio regis legatos. Itaque medio responso rem suspenderunt: *Si decem legatorum decreto Eumeni datae civitates eae essent, nihil se mutare. Si Philippus bello cepisset eas, praemium victoriae iure belli habiturum. Si neutrum eorum foret, placere cognitionem senatui reservari: et, ut omnia in integro manerent, praesidia, quae in iis urbibus sint, deduci.* Hae causae maxime animum Philippi alienaverunt ab Romanis: ut non a Perseo filio eius novis causis motum, sed ob has a patre bellum relictum filio videri possit. Romae nulla belli Macedonici suspicio erat. L. Manlius proconsul ex Hispania redierat. Cui postulanti ab senatu in aede Bellonae triumphum rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat, exemplum obstabat; quod ita comparatum more maiorum erat, ne quis, qui exercitum non deportasset, triumpharet, nisi perdomitam pacatamque provinciam tradidisset successori. Medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans urbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas: auri praeterea pondo centum triginta duo: argenti sexdecim millia trecenta: et pronuntiavit in senatu, decem millia pondo argenti, et octoginta auri Q. Fabium quaestorem advehere: id quoque se in aerarium illaturum. Magnus motus servilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum provinciam L. Postumius praetor habebat. Is de pastorum coniuratione, qui vias latrociniis pascuaeque publica infesta habuerant, quae

stionem severe exercuit. Ad septem millia hominum condemnavit: multi inde fugerunt, de multis sumptum est supplicium. Consules, diu retenti ad urbem delectibus, tandem in provincias profecti sunt.

XXX. Eodem anno in Hispania praetores C. Calpurnius et L. Quinctius, quum primo vere ex hibernis copias eductas in Baeturia iunxissent, in Carpetaniam, ubi hostium castra erant, progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone et Toletu urbibus inter pabulatores pugna orta est. Quibus dum utrimque subvenitur a castris, paullatim omnes copiae in aciem eductae sunt. In eo tumultuario certamine et loca sua et genus pugnae pro hoste fuere. Duo exercitus Romani fusi atque in castra compulsi sunt. Non institere percussis hostes. Praetores Romani, ne postero die castra oppugnarentur, silentio proximae noctis tacito signo exercitum abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad vallum accesserunt, vacuaque praeter spem castra ingressi, quae derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regressique in sua castra, paucos dies quietis stativis manserunt. Romanorum sociorumque, in proelio fugaque, ad quinque millia occisa; quorum se spoliis hostes armarunt. Inde ad Tagum flumen profecti sunt. Praetores interim Romani omne id tempus contrahendis ex civitatibus sociis Hispanorum auxiliis, reficiendisque ab terrore adversae pugnae militum animis, consumpserunt. Ubi satis placuere vires, et iam miles quoque, ad delendam priorem ignominiam, hostem poscebat; duodecim millia passuum ab Tago flumine posuerunt castra. Inde tertia vigilia sublati signis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hostium castra erant. Extemplo, qua duobus locis vada nudabat annis, dextra parte Calpurnius, laeva Quin-

ctius exercitum traduxerunt; quieto hoste, dum miratur subitum adventum, consultatque, qui tumultum iniicere trepidantibus in ipso transitu amnis potuisset. Interim Romani, impedimentis quoque omnibus traductis contractisque in unum locum, quia iam moveri videbant hostem, nec spatium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. In medio locatae quinta Calpurnii legio et octava Quinctii. Id robur toto exercitu erat. Campum apertum usque ad hostium castra habebant, liberum a metu insidiarum.

XXXI. Hispani, postquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conspexerunt, ut, priusquam se iungere atque instruere possent, occuparent eos, castris repente effusi cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio proelium fuit, et Hispanis recenti victoria ferocibus, et insueta ignominia milite Romano accenso. Acerrime media acies, duae fortissimae legiones, dimicabant; quas quum aliter moveri loco non posse hostis cerneret, cuneo institit pugnare: et usque plures confertioresque medios urgebant. Ibi postquam laborare aciem Calpurnius praetor vidit, T. Quinctilium Varum et L. Iuventium Thalam legatos ad singulas legiones adhortandas propere mittit. Docere et monere iubet, *in illis spem omnem vincendi et retinendae Hispaniae esse. Si illi loco cedant, neminem eius exercitus non modo Italiam, sed ne Tagi quidem ulteriorem ripam, unquam visurum.* Ipse, cum equitibus duarum legionum paullulum circumvectus, in cuneum hostium, qui mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quinctius cum suis equitibus alterum hostium latus invadit: sed longe acrius Calpurniani equites pugnabant, et praetor ipse ante alios. Nam et primus hostem percussit, et ita se immiscuit mediis, ut vix, utrius partis esset, nosci posset: et equites praetoris eximia virtute, et equitum pedites accensi sunt. Pudor movit primos centuriones, qui in-

ter tela hostium praetorem conspexerunt. Itaque urgere signiferos pro se quisque, iubere inferre signa, et confestim militem sequi. Renovatur ab omnibus clamor: impetus fit velut ex superiore loco. Haud secus ergo, quam torrentis modo, fundunt sternuntque percussos, nec sustineri alii super alios inferentes sese possunt. Fugientes in castra equites persecuti sunt, et permixti turbae hostium intra vallum penetraverunt: ubi ab relictis in praesidio castrorum proelium instauratum: coactique sunt Romani equites descendere ex equis. Dimicantibus iis, legio quinta supervenit: deinde, ut quaeque potuerant, copiae affluebant. Caeduntur passim Hispani per tota castra; nec plus quam quattuor millia hominum effugerunt. Inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem propinquum ceperunt: mille semiermes maxime per agros palati sunt. Supra triginta quinque millia hostium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnae superfuit. Signa capta centum triginta tria. Romani sociique paullo plus sexcenti, et provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme ceciderunt. Tribuni militum quinque amissi, et pauci equites Romani, cruentae maxime victoriae speciem fecerunt. In castris hostium, quia ipsis spatium sua communiendi non fuerat, manserunt. Pro concione postero die laudati donatique a C. Calpurnio equites phaleris: pronuntiavitque, eorum maxime opera hostes fusos, castra capta et expugnata esse. Quinctius alter praetor suos equites catellis ac fibulis donavit. Donati et centuriones ex utriusque exercitu permulti: maxime qui mediam aciem tenuerunt.

XXXII. Consules delectibus aliisque, quae Romae agendaerant, peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt. Sempronius, a Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando agros, urendoque vicos et castella eorum, aperuit saltum usque ad fluvium

Macram et Lunae portum. Hostes montem, antiquam sedem maiorum suorum, ceperunt: et inde, superata locorum iniquitate, proelio deiecti sunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegae in Liguribus Ingaunis aequavit secundis aliquot proeliis. Sex praeterea oppida eorum expugnavit: multa milia hominum in iis cepit: belli auctores tres et quadraginta securi percussit. Iam comitiorum appetebat tempus. Prior tamen Claudius, quam Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam venit; quia P. Claudius frater eius consulatum petebat. Competitores habebat patricos L. Aemilium, Q. Fabium, Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos, et ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. Etiam, quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, artior petitio quattuor petentibus erat. Plebeii quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Baebius Tamphilus: et hi repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris dilati. Claudius unus ex omnibus novus candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur Q. Fabius Labeo et L. Porcius Licinus. Sed Claudius consul sine lictoribus cum fratre toto foro volitando, clamitantibus adversariis et maiore parte senatus, *meminisse eum debere prius, se consulem populi Romani, quam fratrem P. Claudii, esse: quin ille, sedens pro tribunali, aut arbitrum, aut tacitum spectatorem comitiorum se praeberet*; coerceri tamen ab effuso studio nequii. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebei, qui aut contra consulem, aut pro studio eius pugnabant, comitia aliquoties turbata: donec pervicit Appius, ut, deiecto Fabio, fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher praeter spem suam et ceterorum. Locum suum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis studiis, non vi Claudiana, inter plebeios certatum est.

Praetorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flavius, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Naevius Matho, C. Sempronius Blaesus, A. Terentius Varro, praetores facti. Haec eo anno, quo Ap. Claudius, M. Sempronius consules fuerunt, domi militiaeque gesta.

XXXIII. Principio insequentis anni P. Claudius, L. Porcius consules, quum Q. Caecilius, M. Baebius, et T. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum et Eumenem reges Thessalorumque civitates missi erant, legationem renuntiassent, regum quoque eorum civitatumque legatos in senatum introduxerunt. Eadem utrimque iterata, quae dicta apud legatos in Graecia erant. Aliam deinde legationem novam Patres, cuius princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam et in Graeciam decreverunt ad visendum, redditaene civitates Thessalis et Perrhaebis essent. Iisdem mandatum, ut ab Aeno et Maronea praesidia deducerentur, maritimaque omnis Thraciae ora a Philippo et Macedonibus liberaretur. Peloponnesum quoque adire iussi, unde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non venissent. Nam super cetera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achaeorum concilium. De qua re querente graviter Q. Caecilio, simul Lacedaemoniis deplorantibus, moenia diruta, abductam plebem in Achaiam et venundatam, ademptas, quibus ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges, Achaei maxime concilii negati crimen excusabant, recitando legem, quae, nisi belli pacisque causa, et quum legati ab senatu cum literis aut scriptis mandatis venissent, vetaret indici concilium. Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus, curae iis esse debere, ut Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret; quemadmodum et illis, quoties velent, senatus daretur.

XXXIV. Dimissis iis legationibus, Philippus, a suis certior factus, cedendum civitatibus, deducendaque praesidia esse, infensus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui praeerat maritimae orae, mandat, ut partis adversae principes interficeret. Ille per Casandrum quendam, unum ex regiis iam diu habitantem Maroneae, nocte Thracibus intronmissis, velut in bello capta urbe, caedem fecit. Id apud Romanos legatos querentes tam crudeliter adversus innoxios Maronitas, tam superbe adversus populum Romanum factum, ut, quibus libertatem restituendam senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur, abnuebat, *quicquam eorum ad se, aut quemquam suorum pertinere. Seditioe inter ipsos dimicatum, quum alii ad se, alii ad Eumenem civitatem traherent. Id facile scituros esse: percunctarentur ipsos Maronitas:* haud dubius, percussis omnibus terrore tam recentis caedis, neminem hiscere adversus se ausurum. Negare Appius, *Rem evidentem pro dubia quaerendam. Si ab se culpam removere vellet, Onomastum et Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut eos senatus percunctari posset.* Primo adeo perturbavit ea vox regem, ut non color, non vultus ei constaret: deinde, collecto tandem animo, *Casandrum, qui Maroneae fuisset, si utique vellent, se missurum dixit. Ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere, qui non modo Maroneae, sed ne in regione quidem propinqua fuisset?* Et parcebat magis Onomasto, honoratiori amico, et eundem indicem haud paullo plus timebat; quia et ipse sermonem cum eo contulerat, et multorum talium ministrum et conscium habebat. Casander quoque, missis, qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur sublatus.

XXXV. Et legati a Philippi colloquio ita digressi sunt, ut prae se ferrent, nihil eorum sibi placere: et

Philippus, minime, quin rebellandum esset, dubius, quia tamen immaturae ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium, minorem filium, mittere Romam, simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus, statuit: satis credens, ipsum etiam iuvenem, quod Romae obses specimen regiae indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilii Byzantiis ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum iniiciendum, profectus, percussis iis uno proelio, et Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit, missis ad accolae Istri fluminis barbaros, ut in Italiam irrumperent, sollicitandos. Et in Peloponneso adventus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaia ire iussi erant, expectabatur: adversus quos ut praeparata consilia haberent, Lycortas praetor concilium indixit. Ibi de Lacedaemoniis actum. *Ex hostibus eos accusatores factos: et periculum esse, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuissent. Quippe in bello sociis Romanis Achaeos usos: nunc eosdem Romanos aequiores Lacedaemoniis, quam Achaeis, esse: ubi Areus et Alcibiades, ambo exules, suo beneficio restituti, legationem Romam adversus gentem Achaeorum ita de ipsis meritam suscepissent, adeoque infesta oratione usi essent, ut patria pulsi, non restituti in eam, viderentur.* Clamor undique ortus, referret nominatim de iis: et, quum omnia ira, non consilio, gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies Romani legati venerunt. His Clitore in Areadia datum est concilium.

XXXVI. Priusquam agerent quicquam, terror Achaeis iniectus erat et cogitatio, quam non ex aequo disceptatio futura esset; quod Areum et Alcibiadem, capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant, nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quae apud senatum questi erant Lacedae-

monii, displicere senatui ostendit: caedem primum ad Compasium factam eorum, qui a Philopoemene ad causam dicendam evocati venissent: deinde, quum in homines ita saevitum esset, ne in ulla parte crudelitas eorum cessaret, muros dirutos urbis nobilissimae esse, leges vetustissimas abrogatas, inclutamque per gentes Lycurgi disciplinam sublatam. Haec quum Appius dixisset, Lycortas, et quia praetor, et quia Philopomenis, auctoris omnium, quae Lacedaemone acta fuerant, factionis erat, ita respondit: *Difficilior nobis, Ap. Claudii, apud vos oratio est, quam Romae nuper apud senatum fuit. Tunc enim Lacedaemoniis accusantibus respondendum erat: nunc a vobis ipsis accusati sumus, apud quos causa dicenda est. Quam iniquitatem conditionis subimus illa spe, iudicis animo te auditurum esse, posita contentione, qua paullo ante egisti. Ego certe, quum ea, quae et hic antea apud Q. Caecilium, et postea Romae questi sunt Lacedaemonii, a te paullo ante relata sint, non tibi, sed illis, me apud te respondere credam. Caedem obiicitis eorum, qui a Philopoemene praetore evocati ad causam dicendam interfecti sunt. Hoc ego crimen non modo a vobis, Romani, sed ne apud vos quidem nobis obiiciendum fuisse arbitror. Quid ita? quia in vestro foedere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lacedaemonii. Quo tempore armis captis urbes, a quibus abstinere iussi erant, nocturno impetu occupaverunt, si T. Quinctius, si exercitus Romanus, sicut antea, in Peloponneso fuisset, eo nimirum capti et oppressi confugissent. Quum vos procul essetis, quo alio, nisi ad nos socios vestros, quos antea Gythio opem ferentes, quos Lacedaemonem vobiscum simili de causa oppugnantes viderant, confugerent? Pro vobis igitur iustum piunque bellum suscepimus. Quod quum alii laudent, reprehendere ne Lacedaemonii quidem possint, dii quoque ipsi comprobaverint, qui nobis victo-*

riam dederunt; quonam modo ea, quae belli iure acta sunt, in disceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. Nostrum est, quod evocavimus eos ad causam dicendam, qui ad arma multitudinem exciverant, qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui caedem principum fecerant. Quod vero illi, venientes in castra, interfecti sunt, vestrum est, Areu et Alcibiade, qui nunc nos, si diis placeat, accusatis, non nostrum. Exsules Lacedaemoniorum (quo in numero hi quoque duo fuerunt) et tunc nobiscum erant, et, quod domicilium sibi delegerant maritima oppida, se petitos credentes, in eos, quorum opera patria extorres ne in tuto quidem exsilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt. Lacedaemonii igitur Lacedaemonios, non Achaei, interfecerunt: nec, iure an iniuria caesi sint, argumentari refert.

XXXVII. At enim illa certe vestra sunt, Achaei, quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. Quae utraque ab iisdem obici qui possunt? quum muri Lacedaemoniis non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam Lycurgi disciplinam exstructi sint. Tyranni enim nuper eos, arcem et munimentum sibi, non civitati, paraverunt. Et, si existat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum, et nunc se patriam et Spartam antiquam agnoscere dicat. Non Philopomenem exspectare, nec Achaeos, sed vos ipsi, Lacedaemonii, vestris manibus amoliri et diruere omnia tyrannidis vestigia debuistis. Vestrae enim illae deformes veluti cicatrices servitutis erant: et, quum sine muris per octingentos prope annos liberi, aliquando etiam principes Graeciae fuissetis, muris, velut compedibus, circumdatis vincti per centum annos servistis. Quod ad leges ademptas attinet, ego antiquas Lacedaemoniis leges tyrannos ademisse arbitror; nos non suas

ademisse, quas non habebant, sed nostras leges dedisse; nec male consuluisse civitati, quum concilii nostri eam fecerimus, et nobis miscuerimus, ut corpus unum et concilium totius Peloponnesi esset. Tunc, ut opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis iniunxissemus, queri, se iniquo iure esse, et indignari possent. Scio ego, Ap. Claudii, hanc orationem, qua sum adhuc usus, neque sociorum apud socios, neque liberae gentis esse: sed vere servorum disceptantium apud dominos. Nam, si non vana illa vox praeconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achaeos iussistis, si foedus ratum est, si societas et amicitia ex aequo observatur, cur ego, quid, Capua capta, feceritis Romani, non quaero; vos rationem repositis, quid Achaei Lacedaemoniis bello victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt; finge, a nobis. Quid? vos senatores Campanos securi non percussistis? Muros diruimus. Vos non muros tantum, sed urbem et agros ademistis. Specie, inquis, aequum est foedus: re apud Achaeos precaria libertas, apud Romanos etiam imperium est. Sentio, Appi, et, si non oportet, non indignor; sed, oro vos, quantumlibet intersit inter Romanos et Achaeos, modo ne in aequo hostes vestri nostrique apud vos sint, ac nos socii; imo ne meliore iure sint. Nam, ut in aequo essent, nos fecimus, quum leges iis nostras dedimus; quum, ut Achaei concilii essent, effecimus. Parum est victis, quod victoribus satis est: plus postulant hostes, quam socii habent. Quae iureiurando, quae monumentis literarum in lapide insculptis in aeternam memoriam sancta atque sacrata sunt, ea cum periurio nostro tollere parant. Veremur quidem vos, Romani, et, si ita vultis; etiam timemus: sed plus et veremur et timemus deos immortales. Cum assensu maximae partis est auditus, et locutum omnes pro maiestate magistratus censebant: ut facile appareret, molliter agendo dignitatem suam tenere Romanos non posse.

Tum Appius, suadere se magnopere Achaeis, dixit, ut, dum liceret voluntate sua facere, gratiam inirent, ne mox inviti et coacti facerent. Haec vox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum iniecit imperata recusandi. Id modo petierunt, ut Romani, quae viderentur, de Lacedaemoniis mutarent, nec Achaeos religione obstringerent, irrita ea, quae iureiurando sanxissent, faciendi. Damnatio tantum Arei et Alcibiadis, quae nuper facta erat, sublata est.

XXXVIII. Romae principio eius anni, quum de provinciis consulum et praetorum actum esset, consulibus Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti. Praetores, C. Decimius Flavus urbanam, P. Cornelius Cethegus inter cives et peregrinos sortiti sunt; C. Sempronius Blaesus Siciliam, Q. Naevius Matho Sardiniam, et ut idem de veneficiis quaereret, A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam ulteriorem. De iis duabus provinciis legati per id fere tempus, L. Iuventius Thalna et T. Quinctilius Varus, venerunt: qui, quantum bellum iam profligatum in Hispania esset, senatu edocto, postularunt simul, ut pro rebus tam prospere gestis diis immortalibus haberetur honos, et ut praetoribus exercitum deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta est. De legionibus deportandis, quum de consulum praetorumque exercitibus ageretur, rem integram referri iusserunt. Paucos post dies consulibus in Ligures binae legiones, quas Ap. Claudius et M. Sempronius habuerant, decretae sunt. De exercitibus Hispaniensibus magna contentio fuit inter novos praetores et amicos absentium, Calpurnii Quinctiique. Utraque causa tribunos plebis, utraque consules habebat. Hi, se intercessuros senatusconsulto, si deportandos censerent exercitus, denuntiabant; illi, si haec intercessio fieret, nullam rem aliam se decerni passuros. Victa

postremo absentium gratia est, et senatusconsultum factum, *Ut praetores quattuor millia peditum Romanorum scriberent, quadringentos equites, et quinque millia sociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent. Quum eas legiones quattuor descripsissent, quod plus, quam quina millia peditum, treceni equites, in singulis legionibus esset, dimitterent: eos primum, qui emerita stipendia haberent; deinde, ut cuiusque fortissima opera Calpurnius et Quinctius in proelio usi essent.*

XXXIX. Hac sedata contentione, alia subinde C. Decimii praetoris morte exorta est. Cn. Sicinius et L. Pupius, qui aediles proximo anno fuerant, et C. Valerius flamen Dialis et Q. Fulvius Flaccus (is, quia aedilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed maxima ex omnibus contentione) petebant: certamenque ei cum flamine erat. Et postquam primo aequare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare, rationem eius habendam esse, quod duos simul unus magistratus, praesertim curules, neque capere posset, nec gerere: pars legibus eum solvi aequum censere, ut, quem vellet, praetorem creandi populo potestas fieret. L. Porcius consul primo in ea sententia esse, ne nomen eius acciperet: deinde, ut ex auctoritate senatus idem faceret, convocatis Patribus, *referre se ad eos, dixit, quod nec iure ullo, nec exemplo tolerabili liberae civitati aedilis curulis designatus praeturam peteret, sibi, nisi quid aliud vis videretur, in animo esse, e lege comitia habere.* Patres censuerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fulvio ageret, ne impedimento esset, quo minus comitia praetoris in locum C. Decimii subrogandi e lege haberentur. Agenti consuli ex senatusconsulto respondit Flaccus, *Nihil, quod se indignum esset, facturum.* Medio responso spem ad voluntatem interpretantibus fecerat, cessurum Patrum

auctoritati esse. Comitibus acius etiam, quam ante, petebat, criminando, extorqueri sibi a consule et senatu populi Romani beneficium, et invidiam geminati honoris fieri; tanquam non appareret, ubi designatus praetor esset, extemplo aedilitate se abdicaturum. Consul, quum et pertinaciam petentis crescere, et favorem populi magis magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis, senatum vocavit. Censuerunt frequentes, *Quoniam Flaccum auctoritas Patrum nihil movisset, ad populum cum Flacco agendum.* Concione advocata, quum egisset consul; ne tum quidem de sententia motus, gratias populo Romano egit, *quod tanto studio, quotiescunque declarandae voluntatis potestas facta esset, praetorem se voluisset facere. Ea sibi studia civium suorum destituere non in animo esse.* Haec vero tam obstinata vox tantum ei favorem accendit, ut haud dubius praetor esset, si consul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis, et inter se ipsos, et cum consule, fuit: donec senatus a consule est habitus, decretumque: *Quoniam, praetoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci et prava studia hominum impedirent, senatum censere, satis praetorum esse: P. Cornelius utramque in urbe iurisdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.*

XL. His comitiis prudentia et virtute senatus sublatis, alia maioris certaminis, quo et maiore de re, et inter plures potentioresque viros, sunt exorta. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. et L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso, L. Furius Purpureo, patricii: plebei autem, M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. et M. Sempronii, Longus et Tuditanus. Sed omnes patricos plebeiosque nobilissimarum familiarum M. Porcius longe antebat. In hoc viro tanta vis animi ingenique fuit, ut, quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse factu-

rus fuisse videretur. Nulla ars, neque privatae, neque publicae rei gerendae, ei defuit. Urbanas rusticisque res pariter callebat. Ad summos honores alios scientia iuris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit: huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum diceres, quodcunque ageret. In bello manu fortissimus, multisque insignibus clarus pugnis. Idem, postquam ad magnos honores pervenit, summus imperator: idem in pace, si ius consuleres, peritissimus; si causa oranda esset, eloquentissimus. Nec is tantum, cuius lingua vivo eo viguerit, monumentum eloquentiae nullum exstet: vivit imo vigetque eloquentia eius, sacrata scriptis omnis generis. Orationes et pro se multae, et pro aliis, et in alios. Nam non solum accusando, sed etiam causam dicendo, fatigavit inimicos. Simultates nimio plures et exercuerunt eum, et ipse exercuit eas: nec facile dixeris, utrum magis preserit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. Asperi procul dubio animi, et linguae acerbae, et immodice liberae fuit: sed invicti a cupiditatibus animi, et rigidae innocentiae; contemptor gratiae, divitiarum. In parsimonia, in patientia laboris, periculi, ferrei prope corporis animique; quem ne senectus quidem, quae solvit omnia, fregerit; qui sextum et octogesimum annum agens causam dixerit, ipse pro se oraverit, scripseritque: nonagesimo anno Ser. Galbam ad populi adduxerit iudicium.

XLI. Hunc, sicut omni vita, tum petentem premebat nobilitas: coierantque, praeter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat, candidati omnes ad deiciendum honore eum; non solum ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur novum hominem censorem videre; sed etiam quod tristem censuram, periculosamque multorum famae, et ab laeso a plerisque, et laedendi cupido, exspectabant. Etenim

tum quoque minitabundus petebat, *refragari sibi, qui liberam et fortem censuram timerent*, criminando: et simul L. Valerio suffragabatur. *Illo uno collega castigare se nova flagitia, et priscos revocare mores posse.* His accensi homines, adversa nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adiecerunt. Secundum comitia censorum consules praetoresque in provincias profecti sunt, praeter Q. Naevium, quem quattuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quaestiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnavit. Et L. Postumius praetor, cui Tarentum provincia evenerat, magnas pastorum coniurationes vindicavit, et reliquias Bacchanalium quaestionis cum omni executus est cura. Multos, qui aut citati non affuerant, aut vades deseruerant, in ea regione Italiae latentes, partim noxios iudicavit, partim comprehensos Romam ad senatum misit. In carcerem omnes a P. Cornelio coniecti sunt.

XLII. In Hispania ulteriore, fractis proximo bello Lusitanis, quietae res fuerunt. In citeriore A. Terentius in Suessetanis oppidum Corbionem vineis et operibus expugnavit, captivos vendidit: quieta deinde hiberna et citerior provincia habuit. Veteres praetores, C. Calpurnius Piso et L. Quinctius, Romam redierunt. Utrique magno Patrum consensu triumphus est decretus. Prior C. Calpurnius de Lusitanis et Celtiberis triumphavit. Coronas aureas tulit octoginta tres, et duodecim millia pondo argenti. Paucos post dies L. Quinctius Crispinus ex iisdem Lusitanis Celtiberisque triumphavit. Tantundem auri atque argenti in eo triumpho translatum. Censores, M. Porcius et L. Valerius, metu mixta exspe-

ctatione, senatum legerunt: septem moverunt senatu; ex quibus unum insignem et nobilitate et honoribus, L. Quinctium Flaminiū consularem. Patrum memoria institutum fertur, ut censores motis senatu ascriberent notas. Catonis et aliae quidem acerbae orationes exstant in eos, quos aut senatorio loco movit, aut quibus equos ademit: longe gravissima in L. Quinctium oratio est, qua si accusator ante notam, non censor post notam, usus esset, retinere Quinctium in senatu ne frater quidem T. Quinctius, si tum censor esset, potuisset. Inter cetera obiecit ei, Philippum Poenum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium donorum perductum. Eum puerum, per lasciviam quum cavillaretur, exprobrare consuli persaepe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut obsequium amatori venditaret. Forte epulantibus iis, quum iam vino incaluisset, nuntiatum in convivio esse, nobilem Boium cum liberis transfugam venisse; convenire consulem velle, ut ab eo fidem praesens acciperet. Introductum in tabernaculum per interpretem alloqui consulem coepisse. Inter cuius sermonem Quinctius scorto, *Vis tu, inquit, quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, iam hunc Gallum morientem videre?* Et quum is vixdum serio annuisset, ad nutum scorti consulem stricto gladio, qui super caput pendeat, loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde fugienti, fidemque populi Romani, atque eorum, qui aderant, imploranti, latus transfodisse.

XLIII. Valerius Antias, ut qui nec Catonis orationem legisset, et fabulae tantum sine auctore editae credidisset, aliud argumentum, simile tamen et libidine et crudelitate, peragit. Placentiae famosam mulierem, cuius amore deperiret, in convivium arcesitam scribit. Ibi iactantem sese scorto inter cetera

retulisse, quam acriter quaestiones exercuisset, et quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. Tum illam infra eum accubantem negasse, unquam vidisse quemquam securi ferientem, et pervelle id videre. Hic indulgentem amatorem, unum ex illis miseris, attrahi iussum, securi percussisse. Facinus, sive eo modo, quo censor obiecit, sive, ut Valerius tradit, commissum est, saevum atque atrox: inter pocula atque epulas, ubi libare diis dapes, ubi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis recubantis, mactatam humanam victimam esse, et cruore mensam respersam. In extrema oratione Catonis conditio Quinctio fertur, ut, si id factum negaret, ceteraque, quae obiecisset, sponsione defenderet sese: sin fateretur, ignominiane sua quemquam doliturum censeret, quum ipse, vino et Venere amens, sanguine hominis in convivio lusisset?

XLIV. In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiageni ademptus equus. In censibus quoque accipiendis tristis et aspera in omnes ordines censura fuit. Ornamenta et vestem muliebrem et vehicula, quae pluris, quam quindecim millium aeris, essent, in censum referre iuratores iussi. Item mancipia minora annis viginti, quae post proximum lustrum decem millibus aeris, aut eo pluris, venissent, uti ea quoque decies tanto pluris, quam quanti essent, aestimarentur; et his rebus omnibus terni in millia aeris attribuerentur. Aquam publicam omnem, in privatum aedificium aut agrum fluentem, ademerunt; et, quae in loca publica inaedificata immolitave privati habebant, intra dies triginta demoliti sunt. Opera deinde facienda ex decreta in eam rem pecunia, lacus sternendos lapide, detergendasque, qua opus esset, cloacas; in Aventino et in aliis partibus, quae nondum erant, faciendas locaverunt. Et separatim

Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, et viam per Formianum montem. Cato atria duo, Maenium et Titium in lautumiis, et quattuor tabernas, in publicum emit; basilicamque ibi fecit, quae Porcia appellata est. Et vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt. Quas locationes quum senatus, precibus et lacrimis publicanorum victus, induci et de integro locari iussisset; censores, edicto summotis ab hasta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paullum immunitis pretiis locaverunt. Nobilis censura fuit, similitatumque plena; quae M. Porcium, cui acerbitas ea assignabatur, per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniae duae, Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum, deductae sunt. Sena iugera in singulos data. Diviserunt agrum, coloniasque deduxerunt iidem tresviri, Q. Fabius Labeo, et M. et Q. Fulvii, Flaccus et Nobilior. Consules eius anni nec domi nec militiae memorabile quicquam egerunt.

XLV. In insequentem annum crearunt consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem. M. Claudius, Q. Fabius Idibus Martiis, quo die consulatum inierunt, de provinciis suis praetorumque retulerunt. Praetores creati erant C. Valerius flamen Dialis, qui et priore anno petierat, et Sp. Postumius Albinus, et P. Cornelius Sisenna, L. Pupius, L. Iulius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum iisdem exercitibus, quos P. Claudius et L. Porcius habuerant, provincia decreta est. Hispaniae extra sortem prioris anni praetoribus cum suis exercitibus servatae. Praetores ita sortiri iussi, uti flamini Diali utique altera iuris dicendi Romae provincia esset. Peregrinam est sortitus. Sisennae Cornelio urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Iulio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Iulius maturare est iussus. Galli Transalpini, per saltus ignotae antea viae,

ut ante dictum est, in Italiam transgressi, oppidum in agro, qui nunc est Aquileiensis, aedificabant. Id eos ut prohiberet, quod eius sine bello posset, praetori mandatum est: si armis prohibendi essent, consules certiores faceret. Ex his placere alterum adversus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia habita erant in demortui Cn. Cornelii Lentuli locum auguris suffiendi. Creatus Sp. Postumius Albinus.

XLVI. Huius principio anni P. Licinius Crassus pontifex maximus mortuus est: in cuius locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus: pontifex maximus est creatus C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris causa visceratio data, et gladiatores centum viginti pugnauerunt, et ludi funebres per triduum facti, post ludos epulum. In quo, quum toto foro strata triclinia essent, tempestas, cum magnis procellis coorta, coegit plerosque tabernacula statuere in foro. Eadem paullo post, quum undique disserenasset, sublata: defunctosque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates cecinissent, necesse esse tabernacula in foro statui. Hac religione levatis altera iniecta, quod sanguine per biduum pluisset in area Vulcani: et per decemviros supplicatio indicta erat eius prodigii expiandi causa. Priusquam consules in provincias proficiscerentur, legationes transmari- nas in senatum introduxerunt: nec unquam ante tantum regionis eius hominum Romae fuerat. Nam ex quo fama per gentes, quae Macedoniam accolunt, vulgata est, crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operae pretium fuisse queri; pro se quaeque civitates gentesque, singuli etiam privatim, (gravis enim accola omnibus erat) Romam, aut ad spem levandae iniuriae, aut ad defendendae solatium, venerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre eius Athenaeo venit

ad querendum, simul quod non deducerentur ex Thracia praesidia, simul quod in Bithyniam Prusiae bellum adversus Eumenem gerenti auxilia missa forent.

XLVII. Respondendum ad omnia iuveni tum admodum Demetrio erat; quum haud facile esset, aut ea, quae obicerentur, aut quae adversus ea dicenda erant, memoria complecti. Nec enim multa solum, sed etiam pleraque oppido quam parva erant: de controversia finium, de hominibus raptis pecoribusque abactis, de iure aut dicto per libidinem aut non dicto, de rebus per vim aut per gratiam iudicatis. Nihil horum neque Demetrium docere dilucide, nec se satis liquido discere ab eo senatus quum cerneret posse; simul et tirocinio, et perturbatione iuvenis moveretur; quaeri iussit ab eo, ecquem de his rebus commentarium a patre accepisset? Quum respondisset, *accepisse se*; nihil prius nec potius visum est, quam regis ipsius de singulis responsa accipere. Librum extemplo poposcerunt; deinde, ut ipse recitaret, permiserunt. Erant autem de rebus singulis in breve coactae causae: ut alia fecisse se secundum decreta legatorum doceret; alia non per se stetisse, quo minus faceret, sed per eos ipsos, qui accusarent. Interposuerat et querelas de iniquitate decretorum, et quam non ex aequo disceptatum apud Caecilium foret, indigneque sibi, nec ullo suo merito, insultatum ab omnibus esset. Has notas irritati eius animi collegit senatus. Ceterum alia excusanti iuveni, alia recipienti, futura ita, ut maxime vellet senatus, responderi placuit: *Nihil patrem eius neque rectius, nec magis, quod ex voluntate senatus esset, fecisse, quam quod, utcumque ea gesta essent, per Demetrium filium satisfieri voluisset Romanis. Multa et dissimulare, et oblivisci, et pati praeterita senatum posse, et credere etiam, Demetrio credendum esse. Obsidem enim se animum eius habere, etsi patri corpus reddi-*

derit: et scire, quantum salva in patrem pietate possit, amicum eum populo Romano esse. Honorisque eius causa missuros in Macedoniam legatos, ut, si quid minus factum sit, quam debuerit, tum quoque sine piaculo rerum praetermissarum fiat. Velle etiam sentire Philippum, integra omnia sibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio esse.

XLVIII. Haec, quae augendae amplitudinis eius causa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adolescenti verterunt. Lacedaemonii deinde introducti sunt. Multae et parvae disceptationes iactabantur: sed, quae maxime rem continebant, erant: utrum restituerentur, quos Achaei damnaverant, nec ne; inique, an iure occidissent, quos occiderant. Vertebaratur et, utrum manerent in Achaico concilio Lacedaemonii; an, ut ante fuerat, secretum eius unius in Peloponneso civitatis ius esset. Restitui, iudiciaque facta tolli placuit: Lacedaemonem manere in Achaico concilio: scribique id decretum, et consignari a Lacedaemoniis et Achaeis. Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus: iussus idem in Peloponneso sociorum res aspicere. Nam ibi quoque et ex veteribus discordiis residui motus erant, et Messene desciverat a concilio Achaico. Cuius belli et causas et ordinem si expromere velim, immemor sim propositi, quo statui non ultra attingere externa, nisi qua Romanis cohaerent rebus.

XLIX. Eventus memorabilis est, quod, quum bello superiores essent Achaei, Philopoemen praetor eorum capitur, ad praeoccupandam Coronam, quam hostes petebant, in valle iniqua cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt: sed pudor relinquendi equites, nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit. Quibus dum locum ad evadendas angustias cogendo ipse agmen praebet, sustinens impetus ho-

stium; prolapso equo, et suo ipse casu, et onere equi super eum ruentis, haud multum abfuit, quin exanimaretur, septuaginta annos iam natus, et diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis. Iacentem hostes superfusi oppresserunt: cognitumque primum a verecundia memoriaque meritorum, haud secus quam ducem suum, attolunt reficiuntque, et ex valle devia in viam portant, vix sibimet ipsi prae necopinato gaudio credentes; pars nuntios Messenen praemittunt, debellatum esse, Philopoemenem captum adduci. Primum adeo incredibilis visa res, ut non pro vano modo, sed vix pro sano nuntius audiretur. Deinde, ut super alium alius idem omnes affirmantes veniebant, tandem facta fides; et, priusquam appropinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes, simul liberi ac servi, pueri quoque cum feminis, effunduntur: itaque clauserant portam turbae, dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro comperta tantam rem habiturus videretur. Aegre summoventes obvios intrare portam, qui adducebant Philopoemenem, potuerunt, atque conferta turba iter reliquum clauserat: et, quum pars maxima exclusa a spectaculo esset, theatrum repente, quod viae propinquum erat, compleverunt, et, ut eo in conspectum populi adduceretur, una voce omnes exposcebant. Magistratus et principes, veriti, ne quem motum misericordia praesentis tanti viri faceret, quum alios verecundia pristinae maiestatis collata praesenti fortunae, alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul in conspectu eum statuerunt. Deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt, praetore Dinocrate dicente, esse, quae pertinentia ad summam belli percunctari eum magistratus vellent. Inde abducto eo in curiam, et senatu vocato, consultari coeptum.

L. Iam invesperascebat, et non modo cetera, sed

ne in proximam quidem noctem ubi satis tuto custodiretur, expediebant. Obstupuerant ad magnitudinem pristinae eius fortunae virtutisque: et neque ipsi domum recipere custodiendum audebant, nec cuiquam uni custodiam eius satis credebant. Admonent deinde quidam, esse thesaurum publicum sub terra, saxo quadrato saeptum. Eo vinctus demittitur, et saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum est. Ita loco potius, quam homini cuiquam, credendam custodiam rati, lucem insequentem exspectaverunt. Postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum eius in civitatem meritorum, parcendum, ac per eum remedia quaerenda esse praesentium malorum, censebant: defectionis auctores, quorum in manu respublica erat, in secreto consultantes, omnes ad necem eius consentiebant: sed, utrum maturarent, an differrent, ambigebatur. Vicit pars avidior poenae, missusque, qui venenum ferret. Accepto poculo, nihil aliud locutum ferunt, quam quaesisse, *si incolumis Lycortas* (is alter imperator Achaeorum erat) *equitesque evasissent?* Postquam dictum est, *incolumes esse; Bene habet*, inquit; et, poculo impavide, exhausto, haud ita multo post exspiravit. Non diuturnum mortis eius gaudium auctoribus crudelitatis fuit. Victa namque Messene bello exposcentibus Achaeis noxios dedidit, ossaque redita Philopoemenis sunt: et sepultus ab universo Achaico est concilio, adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Graecis Latinisque tantum huic viro tribuitur, ut a quibusdam eorum, velut ad insignem notam huius anni, memoriae mandatum sit, tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopoemenem, Hannibalem, P. Scipionem. Adeo in aequo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatoribus posuerunt.

LI. Ad Prusiam regem legatus T. Quinctius Flamininus venit, quem suspectum Romanis et receptus post fugam Antiochi Hannibal, et bellum adversus Eumenem motum faciebat. Ibi, seu quia a Flaminino inter cetera obiectum Prusiae erat, hominem omnium, qui viverent, infestissimum populo Romano apud eum esse, qui patriae suae primum, deinde, fractis eius opibus, Antiocho regi auctor belli adversus populum Romanum fuisset: seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur praesenti Flaminino Romanisque, per se necandi aut tradendi eius in potestatem consilium cepit; a primo colloquio Flaminini milites extemplo ad domum Hannibalis custodiendam missi sunt. Semper talem exitum vitae suae Hannibal prospexerat animo, et Romanorum inexpiabile odium in se cernens, et fidei regum nihil sane confisus. Prusiae vero levitatem etiam expertus erat. Flaminini quoque adventum velut fatalem sibi horruerat. Ad omnia undique infesta, ut iter semper aliquod praeparatum fugae haberet, septem exitus e domo fecerat; et ex iis quosdam occultos, ne custodia saepirentur. Sed grave imperium regum nihil inexploratum, quod investigari volunt, efficit. Totius circuitum domus ita custodiis complexi sunt, ut nemo inde elabi posset. Hannibal, postquam est nuntiatum, milites regios in vestibulo esse, postico, quod devium maxime atque occultissimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occursum militum obsaeptum sensit, et omnia circa clausa custodiis dispositis esse, venenum, quod multo ante praeparatum ad tales habebat casus, poposcit. *Liberemus, inquit, diuturna cura populum Romanum, quando mortem senis expectare longum censent. Nec magnam, nec memorabilem ex inermi proditoque Flamininus victoriam feret. Mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit. Horum patres Pyrrho regi, hosti*

armato, exercitum in Italia habenti, ut a veneno cave-
ret, praedixerunt: hi legatum consularem, qui auctor
esset Prusiae per scelus occidendi hospitis, miserunt.
Exsecratus deinde in caput regnumque Prusiae, et
hospitales deos violatae ab eo fidei testes invocans,
poculum exhausit. Hic vitae exitus fuit Hannibalis.

LII. Scipionem et Polybium, et Rutilius hoc anno
mortuum scribunt. Ego neque his, neque Valerio
assentior: his, quod, censoribus M. Porcio, L. Vale-
rio, principem senatus ipsum L. Valerium censorem
lectum invenio; quum superioribus tribus lustris
Africanus fuisset: quo vivo, nisi ut ille senatu mo-
veretur, quam notam nemo memoriae prodidit, alius
princeps in locum eius lectus non esset. Antiatem
auctorem refellit tribunus plebis M. Naevius, adver-
sus quem oratio inscripta P. Africani est. Hic Nae-
vius in magistratum libris est tribunus plebis, P.
Claudio, L. Porcio consulibus: sed iniiit tribunatum,
Ap. Claudio, M. Sempronio consulibus, ante diem
quartum Idus Decembres. Inde tres menses ad Idus
Martias sunt; quibus P. Claudius, L. Porcius consu-
latum inierunt. Ita et vixisse in tribunatu Naevii
videtur, diesque ei dici ab eo potuisse; decessisse
autem ante L. Valerii et M. Porcii censuram. Trium
clarissimorum suae cuiusque gentis virorum non ma-
gis tempore congruente comparabilis mors videtur
esse, quam quod nemo eorum satis dignum splendore
vitae exitum habuit. Iam primum omnes non in pa-
trio solo mortui, nec sepulti sunt. Veneno absumpti
Hannibal et Philopoemen; exsul Hannibal, proditus
ab hospite; captus Philopoemen in carcere et in vin-
culis exspiravit. Scipio, etsi non exsul, neque damna-
tus, die tamen dicta, ad quam non affuerat reus, ab-
sens citatus, voluntarium non sibi ipse solum, sed
etiam funeri suo, exsilium indixit.

LIII. Dum ea in Peloponneso (a quibus devertit

oratio) geruntur, reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque aliter aliorum affecerat animos. Vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium, ut pacis auctorem, cum ingenti favore conspiciebant: simul et spe haud dubia regnum ei post mortem patris destinabant. *Nam, etsi minor aetate, quam Perseus, esset, hunc tamen iusta matrefamiliae; illum pellice ortum esse: illum, ut ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere; hunc insignem Philippi similitudinem prae se ferre. Ad hoc, Romanos Demetrium in paterno solio locaturos; Persei nullam apud eos gratiam esse.* Haec vulgo loquebantur. Itaque et Persea cura angebat, ne parum pro se una aetas valeret, quum omnibus aliis rebus frater superior esset: et Philippus ipse, vix sui arbitrii fore, quem heredem regni relinqueret, credens, sibi quoque graviorem esse, quam vellet, minorem filium censebat. Offendebatur interdum concursu Macedonum ad eum, et alteram iam se vivo regiam esse indignabatur. Et ipse iuvenis haud dubie inflatior redierat, subnisus erga se iudiciis senatus, concessisque sibi, quae patri negata essent: et omnis mentio Romanorum, quantum dignitatem ei apud ceteros Macedonas, tantam invidiam, non apud fratrem modo, sed etiam apud patrem, conciliabat: utique postquam alii legati Romani venerunt, et cogeatur decedere Thracia, praesidiaque deducere, et alia, aut ex decreto priorum legatorum, aut ex nova constitutione senatus, facere. Sed omnia maerens quidem et gemens, (eo magis, quod filium frequentiore prope cum illis, quam secum, cernebat) obedienter tamen adversus Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli causam praeberet. Avertendos etiam animos a suspitione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam exercitum in Odry-

sas, et Dentheletos, et Bessos duxit. Philippopolin urbem, fuga desertam oppidanorum, qui in proxima montium iuga cum familiis receperant sese, cepit: campestresque barbaros, depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. Relicto inde ad Philippopolin praesidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit. Paeoniae ea regio est prope Erigonum fluvium, qui, ex Illyrico per Paeoniam fluens, in Axium amnem editur, haud procul Stobis, vetere urbe. Novam urbem Perseida, ut is filio maiori haberetur honos, appellari iussit.

LIV. Dum haec in Macedonia geruntur, consules in provincias profecti. Marcellus nuntium praemisit ad L. Porcium proconsulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret. Advenienti consuli Galli sese dediderunt. Duodecim millia armatorum erant. Plerique arma ex agris rapta habebant. Ea aegre patientibus iis adempta, quaeque alia aut populantes agros rapuerant, aut secum attulerant. De his rebus qui quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum a C. Valerio praetore exposuerunt, *Se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri et egestate, ad quaerendam sedem Alpes transgressos: quae inculta per solitudines viderent, ibi sine ullius iniuria consedissee. Oppidum quoque aedificare coepisse: quod indicium esset, nec agro, nec urbi ulli vim allaturos venisse. Nuper M. Claudium ad se nuntium misisse, bellum se cum iis, ni dederentur, gesturum. Se, certam, etsi non speciosam, pacem, quam incerta belli, praecoptantes, dedidisse se prius in fidem, quam in potestatem, populi Romani. Post paucos dies, iussos et agro et urbe decedere, sese tacitos abire, quo terrarum possent, in animo habuisse: arma deinde sibi, et postremo omnia alia, quae ferrent agerentque, adempta. Orare se senatum populumque Romanum,*

ne in se innoxios deditos acerbius, quam in hostes, sac-
virent. Huic orationi senatus ita responderi iussit:
Neque illos recte fecisse, quum in Italiam venerint,
oppidumque in alieno agro, nullius Romani magistra-
tus, qui ei provinciae praeeset, permissu, aedificare
conati sint: neque senatui placere, deditos spoliari.
Itaque se cum iis legatos ad consulem missuros; qui,
si redeant, unde venerint, omnia iis sua reddi iubeant;
quique protinus eant trans Alpes, et denuntient Galli-
cis populis, multitudinem suam domi contineant. Al-
pes prope inexsuperabilem finem in medio esse: non
utique iis melius fore, quam qui eas primi pervias
fecissent. Legati missi L. Furius Purpureo, Q. Mi-
nucius, L. Manlius Acidinus. Galli, redditis omnibus,
quae sine cuiusquam iniuria habebant, Italia exces-
serunt.

LV. Legatis Romanis Transalpini populi benigne
responderunt. Seniores eorum nimiam lenitatem
populi Romani castigarunt, quod eos homines, qui
gentis iniussu profecti occupare agrum imperii Ro-
mani, et in alieno solo aedificare oppidum conati sint,
impunitos dimiserint. Debuisse gravem temeritatis
mercedem statui. Quod vero etiam sua reddiderint, ve-
veri, ne tanta indulgentia plures ad talia audenda im-
pellantur. Et exceperunt, et prosecuti cum donis lega-
tos sunt. M. Claudius consul, Gallis ex provincia
exactis, Istricum bellum moliri coepit, literis ad se-
natum missis, ut sibi in Istriam traducere legiones
liceret. Id senatui placuit. Illud agitabant, uti co-
lonia Aquileia deduceretur, nec satis constabat, utrum
Latinam, an civium Romanorum, deduci placeret.
Postremo Latinam potius coloniam deducendam Pa-
tres censuerunt. Triumviri creati sunt P. Scipio
Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodem
anno Mutina et Parma, coloniae Romanorum civium,
sunt deductae. Bina millia hominum in agro, qui

proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona iugera Parmae, quina Mutinae acceperunt. Deduxerunt triumviri M. Aemilius Lepidus, T. Aebutius Carus, L. Quinctius Crispinus. Et Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum est deducta. Deduxerunt triumviri Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Ti. Sempronius Gracchus. Iugera in singulos data decem.

LVI. Eodem anno A. Terentius proconsul haud procul flumine Ibero, in agro Ausetano, et proelia secunda cum Celtiberis fecit, et oppida, quae ibi communierant, aliquot expugnavit. Ulterior Hispania eo anno in pace fuit, quia et P. Sempronius proconsul diutino morbo est implicatus, et, nullo lacescente, peropportune quieverunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile quicquam a Q. Fabio consule gestum. M. Marcellus, ex Istria revocatus, exercitu dimisso, Romam comitiorum causa rediit. Creavit consules Cn. Baebium Tamphilum et L. Aemilium Paullum. Cum M. Aemilio Lepido hic aedilis curulis fuerat: a quo consule quintus annus erat, quum is ipse Lepidus post duas repulsas consul factus esset. Praetores inde facti Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Laevinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Caecilius Denter, C. Terentius Istra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum causa; quod sanguine per biduum pluisse in area Concordiae satis credebant; nuntiatumque erat, haud procul Sicilia insulam, quae non ante fuerat, novam editam e mari esse. Hannibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est, legatis ad eam rem ad Prusiam missis, praeter T. Quinctium Flamminum, cuius in ea re celebre est nomen, L. Scipione Asiatico et P. Scipione Nasica.
